

Mekân ve Bellek Perspektifinden Türkiye'de Kültürel Miras ve Toplumsal Hafıza***Cultural Heritage and Social Memory in Turkey from the Perspective of Space and Memory***

Nadire KAYA

Siirt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,

Sosyoloji Anabilim Dalı, Siirt, Türkiye

| Email: knadire08@gmail.com

Mehmet TAYANÇ

Siirt Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,

Sosyoloji Bölümü, Siirt, Türkiye

ORCID: 0000-0002-9365-2272 | Email:

mehmet.tayanc@siirt.edu.tr

Makale Bilgisi / Article Information

Cite as/Atıf: Kaya, N.-Tayanç, M. (2025). Mekân ve Bellek Perspektifinden Türkiye'de Kültürel Miras ve Toplumsal Hafıza. *Fikriyat Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 56-65.

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 11.02.2025 **Kabul Tarihi / Accepted:** 04.03.2025

Yayın Tarihi / Published: 30.06.2025

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran/June 2025

Cilt/ Volume: 5 Sayı/ Issue: 1

Sayfa / Pages: 56-65

İntihal / İntihal: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two reviewers and confirmed to be plagiarism-free.

Yayıncı / Published by: Siirt Üniversitesi Fikriyat Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi / Siirt University Journal of Social Sciences Research

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Mehmet TAYANÇ-Nadire KAYA). It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Öz

Kültür, mekân ve toplumsal hafıza arasında karşılıklı ve sürekli bir etkileşim bulunmaktadır. Kültür, mekânın inşasında belirleyici bir rol oynarken, mekân da kültürel unsurların korunması ve aktarılmasında önemli bir işlev üstlenmektedir. Bu karşılıklı ilişki, kültürel miras kavramı çerçevesinde somut ve soyut unsurlar aracılığıyla gündelik yaşamda görünür hâle gelmektedir. Kültürel miras, yalnızca fiziksel mekânlarla sınırlı kalmamakta, aynı zamanda toplumların kolektif belleğini inşa eden semboller, ritüeller ve anlatılar yoluyla şekillenmektedir. Tarihsel süreç içerisinde dönüşüme uğrayan anıtsal yapılar, tarihî mekânlar ve hafıza mekânları, toplumsal belleğin taşıyıcısı olarak kritik bir rol üstlenmektedir. Bu çalışma, mekân ve bellek ilişkisi bağlamında kültürel mirasın toplumsal hafızanın korunmasındaki yerini ve önemini incelemektedir. Türkiye’de farklı dönemlerde mekân ve hafıza arasındaki ilişkinin nasıl şekillendiği ve bu dinamiğin zaman içinde nasıl değişime uğradığı ele alınmaktadır. Bunun yanı sıra, mekânsal dönüşüm süreçlerinin ve kültürel miras koruma politikalarının toplumsal hafıza üzerindeki etkileri analiz edilerek, unutmaya ve hatırlama pratiklerindeki belirleyici rolü değerlendirilmektedir. Sonuç olarak, Türkiye’de mekânın yalnızca fiziksel bir varlık olmadığı, aynı zamanda toplumsal kimlik ve kolektif bellekle iç içe geçmiş dinamik bir yapı sunduğu ortaya konmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mekân, Kültürel Miras, Hafıza, Toplumsal Hafıza.

Abstract

There is a mutual and continuous interaction between culture, space and social memory. While culture plays a decisive role in the construction of space, space assumes an important function in the protection and transmission of cultural elements. This reciprocal relationship becomes visible in everyday life through tangible and intangible elements within the framework of the concept of cultural heritage. Cultural heritage is not only limited to physical spaces, but is also shaped through symbols, rituals and narratives that build the collective memory of societies. Monumental buildings, historical sites and memory sites, which have been transformed in the historical process, play a critical role as carriers of social memory. This study examines the place and importance of cultural heritage in the preservation of social memory in the context of the relationship between space and memory. It analyses how the relationship between space and memory has been shaped in different periods in Turkey and how this dynamic has changed over time. In addition, the effects of spatial transformation processes and cultural heritage protection policies on social memory are analysed and their determining role in forgetting and remembering practices is evaluated. As a result, it is revealed that space in Turkey is not only a physical entity, but also a dynamic structure intertwined with social identity and collective memory.

Keywords: Space, Cultural Heritage, Memory, Social Memory.

Giriş

Her toplum, toplumsal hafızasında barındırdığı sosyal, kültürel, tarihî ve kimliksel unsurları kalıcı hâle getirerek sonraki nesillere aktarma çabası içerisinde. Bu unsurlar kimi zaman kamusal alanın belirli noktalarında fiziksel olarak sergilenirken, kimi zaman da sözlü kültür aracılığıyla kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır. Böylece yaşanmışlıklar, gündelik yaşamın bir parçası hâline gelerek tüm topluma hitap eden kültürel öğelere dönüşmektedir. Kültürel miras olarak adlandırılan bu öğeler, toplumların ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla geliştirdiği maddi ve manevi değerler, araçlar ve materyaller ile örf, âdet ve geleneklerin bütününe kapsamaktadır (Dalkılıç, 2007; Silverman & Ruggles, 2007). Resim, obje, yapı, dil, müzik, dans ve ritüeller gibi insanlığın ortak değerlerini içeren bu unsurlar, toplumların ortak belleğini oluşturan ve toplumsal fayda sağlayan bileşenler olarak değerlendirilmektedir. Kültürel miras, somut ve soyut olmak üzere iki farklı formda hafızalarda yer edinmektedir. Somut kültürel miras; arşivler, kütüphaneler, müzeler ve anıtlar gibi fiziksel varlıkları kapsarken, soyut kültürel miras; dil, gelenek ve ritüel gibi maddi olmayan değerleri içermektedir. Bu miras, toplumların tarihî birikimini ve kimliğini yansıtmakla kalmayıp, bireylerin ve toplulukların geleceğini aydınlatma, sağduyu geliştirme ve sosyo-kültürel gelişim süreçlerine katkı sağlama işlevlerini de üstlenmektedir (Tayanç & Yeniçirak, 2022; Alparslan, 2015). Aynı zamanda, bireylerin ve toplumların yaşam biçimini, toplumsal hafızasını ve kültürel birikimlerini temsil ederek ortak mekânların şekillenmesine katkıda bulunmaktadır.

Ulusal, yerel ve toplumsal kimliği oluşturan unsurları bütüncül bir biçimde temsil eden kültürel miras, hem mevcut hem de gelecek nesiller için birer toplumsal hafıza niteliği taşımaktadır. Geçmiş, şimdi ve gelecek arasında köprü görevi üstlenerek bireylerin aidiyet duygusunun gelişmesine katkıda bulunmaktadır. Böylece hem bireyler hem de toplumlar kimlik edinme sürecine dâhil edilmektedir. Bu bağlamda, somut ve soyut kültürel miras unsurlarının uyumu ve niteliği büyük bir önem arz etmektedir. Kültürel mirasın sürekliliği, toplumsal hafızanın dinamik bir yapıya sahip olmasını sağlamakta ve geçmişin geleceğe aktarılmasına aracı olmaktadır.

Toplumsal hafızanın en önemli taşıyıcıları arasında yer alan müzeler, arşivler, anıtlar ve tarihî mekânlar, kültürel mirasın korunmasında kritik bir rol üstlenmektedir. Bu yapılar, geçmiş ile günümüz arasında bir bağ kurarak, toplumsal kimliğin inşasında ve kültürel sürekliliğin sağlanmasında etkin bir işlev görmektedir. Özellikle toplumsal hafızanın korunmasında kültürel mirasın rolüne odaklanan bu çalışmada, kültürel mirasın toplumsal hafızayı nasıl koruduğu ve nasıl şekillendirdiği ele alınmaktadır. Müze, arşiv, anıt ve heykel gibi mekânsal yapıların hafızanın korunmasındaki işlevi açıklanarak, mekân, tarih ve kültür unsurlarının toplumsal kimliğin inşasındaki yeri tartışmaya açılmaktadır. Bu bağlamda, kimlik ve kültürel miras arasındaki ilişkinin çok boyutlu yapısı incelenerek, bu unsurların toplumsal belleğe etkileri değerlendirilmektedir.

1. Kültürel Mirasın Boyutları: Somut ve Somut Olmayan Unsurlar

Toplumsal gelişme süreci içinde neredeyse her topluluk tarafından yaratılan kültür; maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede aktif rol oynayan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü olarak tanımlanır. Miras bir kuşağın kendinden sonraki nesle bıraktığı öğeleri ifade eder. Tarihi kent ve yapılar, kültürel manzaralar, abideler, anıtlar, kazı mekânları ve dil, örf, âdet ve ritüeller vb. hayat süren ancak somut olmayan değerler, mirasın önemli birer parçaları olarak toplumsal yaşamda yer edinmektedir. Her ne kadar maddi bir kavram olarak zihinlerde yer edinse de toplum için manevi yönü daha ağır basmaktadır. Bu yüzden kültürel miras kavramını tanımlarken *tarihsel ve sosyal gelişim aşamasında insanların kimliğini inşa eden ve bir sonraki nesillere aktarılabilecek maddi ve manevi değerlerin tümü* ifadesini kullanmak yerinde olacaktır. Kavrama *toplumsal bir değer* penceresinden bakan Özgürel'e (2018) göre kültürel miras kavramı, toplumların çevreyle olan karşılıklı etkileşimlerinin bir ürünü olup, hayati tecrübelerin inşa edildiği, toplumsal hafızanın biçimlendirildiği değerlerin tamamıdır. Kültürel, toplumsal ve fiziksel çevrede üretilen ve "kuşaklar boyunca aktarılan sadece inşa edildiği alanın, bölgenin insanlarına sahip olmaktan öte dünya insanlığına yüklenilmiş her şeyi" ifade etmektedir (Özgürel, 2018:4894). Ahunbay (2019:247) ise kültürel miras kavramını, "bir toplumun, ülkenin geçmişinden günümüze ulaşan, taşınır ve taşınmaz, somut ve somut olmayan kültür varlıklarının tümü" şeklinde açıklamaktadır. Geçmiş ile bugün arasında ilişki kurulmasına aracı olan kültürel miras, toplumların yaşamlarını zenginleştirirken aynı zamanda ait olduğu kültüre ve kendisi dışındaki diğer toplumların kültürel yapılarına bir kaynak oluşturmaktadır. Böylelikle toplumların yaşamlarını zenginleştirmekte ve geleceğin doğru bir şekilde

inşa edilmesini sağlamaktadır (Ünal, 2014). Bu açıdan bakıldığında kültürel mirasın insanların ortak geçmişlerini nakleden, aralarındaki işbirliği ve uzlaşma duygularını kuvvetlendiren birer servet olduğunu söylemek mümkündür.

Tarih ile sürekli bir bağ kurulmasını sağlayan kültürel miras, bireylerin, toplumların ve kentlerin bir kimlik kazanmasını da sağlamaktadır. Çünkü yaşanmışlıkları barındırmak ve kimlikle, kültürle ve geçmişle somut ve soyut bir bağın oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Kültürel miras bir önceki nesiller tarafından meydan getirilmiş kozmik değerlere ait olduğuna itikat eden yapıtlara verilen kapsamlı bir ad olduğunu iddia eden Uslu (2016), kültürel mirasın alanın geniş olduğunu altını çizmekte ve kültürel mirasın somut kültürel miras ile somut olmayan kültürel miras olmak üzere iki farklı grupta incelendiğini belirtmektedir. Somut kültürel miras, tarih öncesi ile tarihi dönemler hakkında ilim, kültür, ahlak ve güzel sanatlarla ilgili yer alan tarih öncesi veya tarihi dönemlerde toplumsal hayata konu olmuş bilimsel ve kültürel bakımdan orijinal değer taşıyan mekân üzerinde yâda sular altında kalmış tüm taşınır ve taşınmaz yapılarıdır (Aslan ve Ardemagni, 2006; Uslu, 2016). Somut kültürel mirası sakın ve durağan olarak nitelendiren Samancı (2018), ise somut kültürel mirasın, doğal yâda kültürel maddi yapıları belirtmede kullanıldığını söyler. Buna göre; anıtlar, meydanlar, saat kuleleri, mimari yapıtlar, apartmanlar ile iskân mekânları gibi yerleşik kültür ve sanat yapıtları, takvim, kitap, resim vb. yerleşik olmayan kültür ve sanat yapıtları somut kültürel miras boyutunda incelenebilmektedir. Somut olmayan kültürel miras ise, bizlere ailelerimizden miras kalan özdeyiş ve efsane gibi sözlü kültür ve anlatımlar, çocuk oyunları ve tiyatro gibi sergi sanatları, tören ve anma gibi toplumsal uygulamalar, doğa ve kâinat ile ilgili haberler ve tecrübelerden meydana gelmektedir. Somut olmayan kültürel miras yapıtları klasik, çağdaş, kapsayıcı, özgün yâda topluma ait olma gibi niteliklere sahiptirler. Devingen ve dizgesel pürüzsüz yapıları sebebiyle süregelen miras yapıtları olarak incelenirler (Samancı, 2018).

Somit kültürel miras ile somut olmayan kültürel miras kavramları karşılaştırıldığında somut olmayan kültürel mirasın dönüşüme ve özümlemeye daha açık olduğu rastlanmaktadır. Bu bakımdan bulunduğumuz yüzyılda toplumsal açıdan hızlı bir farklılaşma ve değişim bütün yeryüzünde varlığını duyumsatmaktadır. Bu husus bir yandan somut bir yandan da soyut kültürel miras üzerinde zorlamalara, kırılmalara ve bilhassa emsalsiz servetlerin ortadan kalkmasına sebep olabilmektedir. Modernleşme, küreselleşme gibi toplumsal süreçler de *katı olan her şeyi buharlaştırmakta* ve dönüştürmektedir. Tüm bu gelişmelerin, homojen bir kitle kültürünü yaratmadığını dile getiren Hannerz (1987), toplumların toplu olarak kreolleştiğini dile getirmektedir. Öncü ve Weyland'in (2016) de tüm bu gelişmelere bağlı olarak dünyanın bir ucundan diğer ucuna sürüklenen/taşınan kültürel öğelerin birbirine karışıp melezleştiğini ifade etmiştir. Tüm bu gelişmeler ise toplumlara ait kültürel mirasın zamanla yok olacağının ipuçlarını barındırmaktadır

2. Toplumsal Hafıza: Geçmişin İzinde Kolektif Belleğin İnşası

Her bireyin ve toplumun kendine ait bir hafızası vardır. Tüm yaşanmışlıklar hafıza kutusu olarak tanımladığımız alanda saklanmaktadır. Hafıza ile kurulan bu bağ gündelik yaşamın birçok noktasında kendini göstermekte ve kamusal alanda sergilenmektedir. Dolayısıyla öğeler de bu hafızadan etkilenmekte ve hafızanın aynası veya sahnesi haline gelebilmektedir. Böylelikle toplum ya da birey ile kültürel öğeler arasında bir bağ oluşmuştur. Yani her bireyin bu öğelerle münasebeti olmuş hatta kendine ait hatıraları söz konusu imgelere yüklemiştir (Tayanç, 2021). Aytaç (2013) da akıp giden ilişkilerin yere ve zamana aidiyetle neticelenen kültürel izlerin olduğunu vurgu yapmış ve bir takım işaretlerle bunların anlaşıldığı belirtmiştir. Connerton (2014) ise toplumların geçmişini onu temsil eden sözcükler ve bir takım kültürel öğelerde yeniden sunduğunun altını çizmiştir. Böylelikle hafıza dediğimiz şey bir yapıda şekillenmiş ve kalıcı olmuştur. İz bırakarak somutlaşmış, yersel aidiyetlerin odağı haline gelmiştir.

Hem bireysel hem toplumsal hem de kentsel bir yönü bulunan hafıza kavramına bakıldığında Antik Çağlardan beri özenle üzerinde durulan bir husus olduğu görülecektir. Tarihte iz bırakmış birçok figürün bu kavrama önem vererek anıt, tapınak gibi yapılar inşa ederek yâda unutulamayacak işlere mühür atarak bir sonraki kuşaklar aracılığıyla hatırlanılmayı istemişlerdir. Çünkü insanlar bir önceki kuşaklardan kalan ve toplumsal hafızayı üzerinde taşıyan yapıtlardan yola çıkarak bireysel kimlikleriyle, tarihleriyle ilişki kurmaktadır (Yılmaz, 2022). Bu da toplum ile hafıza arasında bir bağın olduğunu özetlemektedir. Toplumsal hafıza adı altında tanımlanan bu bağ, bireysel hatıralar üzerinden geçerli ve şekillendirici bir tesir var etmektedir. Çünkü her bireyin içinde, aile, dini cemaatler ve yöresel mahalleler gibi ait oldukları farklı toplumsal gruplara karşılık gelen bir toplumsal hafıza katmanı vardır. Bu katman

kişilerin hafızalarından önce de ortaya çıkarak kişilerin hal, tavır ve meziyet biçimlerinin oluşmasında tesirli olmaktadır. Böylelikle bireyin yer aldığı toplumda meydana gelen gelişmeler karşısında ortak şuurun oluşmasına katkı sağlamaktadır. Somut olduğu kadar soyut bir takım unsurları da barındırmaktadır. Örneğin, merasimler, ayinler, bayramlar toplumsal hafızanın taşıyıcıları konumundadır. Hatırlama vasıtasıyla yinelenen bu uygulamalar insanların tarihi ve bugünü hakkında kimi sembollerle doludur. Schwartz (2000). Yılmaz'a (2022) göre sergilenen kıyafet, yer, yeme-içme ve fiziksel beceriler toplumsal hafıza hakkında anlamlar üstlenmektedir.

Bu anlamların günlük hayattaki dizgeleri ifade eden kolaylaştırıcı ve güven verici tesiri olduğu muhakeme edilmektedir. Nitekim Schwartz (2000), toplumsal hafızaya ilişkin olarak geçmiş ile günümüze aracılık edip farklılaştırmanın dışında; geçmiş dizgelerin şimdiki dizgelere emsal sunduğunu, toplumsal hafızanın stratejik özellikte olduğunu ve içinde bulunduğumuz zamanı etkileyebileceğini ifade eder. Schwartz, ayrıca toplumsal hafızanın geçmiş ile günümüz arasında uzlaşma ve günümüz dizgelere dair benzetmeler arz etme işlevine de odaklanmaktadır. Toplumsal hafızanın gerçekliğe ifade ekleme ve kişilerin fiil ve şuurlarına yol gösterebilecek işaret ve yapıları karşıladığını belirtmektedir.

3. Toplumsal Hafızanın Taşıyıcı Mekânları: Müzeler, Arşivler ve Kütüphaneler

İnsanlar var olmak için geçmişinin ve günlük hayatının izlerini sürdürmeye ve gelecek kuşaklar arasında taşımaya ihtiyaç duyar. Kültürel miras da geçmiş, bugün ve gelecek arasında kurulan bu etkileşimin bir taşıyıcısıdır. Kültürel kimliğin somut olmayan değerlerini somutlaştırır ve bir toplumun oluşumunu sağlayan kaynak rolündedir (Kopuz ve Cengiz, 2013). Toplumsal hafıza da insanların birbirleriyle karşılıklı etkileşim halinde bulundukları süre zarfında varlığını korur ve ortak düşünce yâda anılarla somut bir hal alır. Kişilerin devamlı biçimde etkileşim halinde bulunmasına yardımcı olur, bir önceki dönemi yinelenerek yeniden canlanmasına olanak sağlar. Bu yönüyle kültürel miras ile birbirinin tamamlayan bir özelliğe sahiptir. Hem kültürel miras hem de toplumsal hafıza, unutulmamak, tarih sahnesinde silinmemek, gündelik yaşamda her daim yer edinmek ve kalıcı olmak için birtakım araçlara ihtiyaç duyar. Bakıldığında kültürel mirasın somut unsurları olan müze, arşiv ve kütüphanelerin toplumsal hafızanın birer taşıyıcı mekânları olduğu görülmektedir. Kültürel miras ve toplumsal hafızanın kurumları olarak da adlandırılan bu imgeler, kültürel hafızayı toplamak, esirgemek ve yaymak gibi önemli görevlere sahiptir. İnsanların gelişiminde de merkezi bir rol üstlenmişlerdir (Kopuz ve Cengiz, 2013). Ayrıca bu kurumlar, kültürel mirasın insanlar arasında benimsenerek gelişimini ve hayat boyu öğrenmelerini amaçlamaktadırlar.

Söz konusun mekânların birden çok işleve sahip olduğunu da söylemek mümkündür. Bu imgelerin birbirinden farklı boyutlarının olduğunu dile getiren Nora (2006), bu araçların; geçmişi barındırdığı ve yeniden ele alması bağlamında tarih ve yazınsal, günümüzde geçerliliğini yitirmiş ya da yok olma ile yüz yüze kalmış geleneklerin mekânı olmaları noktasında etnografik, bireyin toplumsallaşmasına katkı sağlaması ve bireye içinde yaşadığı topluluğun bir parçası olarak hissettirmesinden dolayı psikolojik, nelerin söz konusu bu mekânlarda birer hatırlama nesnesi olarak yer alacağı noktasında ise siyasi bir boyuta sahip olduğunu dile getirmiştir. Geçmişin yaşandığı ya da yaşatıldığı veya hatırlandığı mekânlar olmalarından dolayı ise bu araçlar birer “bellek merkezi” özelliği taşımaktadırlar. Başka bir deyişle toplumun “hard diski” işlevi görmektedirler (Tayanç, 2021).

Görüldüğü gibi bellek dediğimiz yalnız başına vücut bulup varlığını devam ettiremez. Her daim muhafaza edilmeye ve muhafaza edileceği mekânlara gereksinim duymaktadır. Mekânın belleğe hizmet etmesiyle, milli kimlik şuru muhafaza edilmiş olur. Bellek mekânların yaratılmasındaki temel gaye geçmişin anlatılması vasıtasıyla toplumsal belleğin muhafaza edilmesidir. Tarihsel olguların metinlere iletilmesi, yazılması, belgelenmesi, belleğin tarihi olduğu gibi muhafaza edilmesindeki eksikliğinin sonucudur. Her toplumun sahip olduğu tarihini muhafaza etmesini gerektiğine dikkat çeken Çeviker (2009), tarihini muhafaza eden milletlerin “kutsal” olduğunu belirtmektedir. Bu yüzden milletler, kendi tarihini ve esasında kendi belleğini muhafaza edecek taşıyıcılar inşa etmekte ve milli kimliklerini güçlendirecek bellek mekânlarını üretmektedir.

Tek tek bakıldığında müzelerin, insanların toplumsal hafızası ve bulunduğu coğrafyadaki geçmişin, sosyal bilincin muhafaza edildiği yerler olduğu görülmektedir. Doğal ve yapay simgelerle inşa edilen bu kültür kurumları, somut ve somut olmayan insanlık mirasını, kazanç aracı olarak görmeden, eğitim, çalışma ve eğlenme aracı olarak gören ve muhafaza eden kurumların başında yer alır.

Arşivler ise insanların tarihi ile geleceği arasında köprü kuran ve kültürel birikimi bir sonraki nesillere aktaran, olgulara ve zamanlara anlam atfeden önemli öğelerden biridir (Alikılıç ve Sağlam, 2023). Arşiv, bir bakıma kültürün aktarıcılığını üstlenen toplumsal hafızaya benzer. Üstelik bundan da çok; somut dokümanlara dayanmalarından dolayı daha kalıcı olan, kültürün bir sonraki nesillere taşınmasında apaçık belgeleridir. Medeniyet göstergesi olarak inceleyebileceğimiz arşivler, sanatsal, bilimsel, fikrîsel hemen her alanda tarihten günümüze bir köprü konumundadır (Haşiloğlu ve İzer, 2021). Bunun yanında arşivler, insan gereksinimlerini karşılamak ve tarihle somut ilişkiler kurmak amacını da taşımaktadır. Milletlerin ve toplumların hafızasını oluşturmak; eylem ve uygulamalarının kanıtlarını sağlamak, geçmiş döneme dayalı belgelerin erişim haklarını güvence altına almak gibi geniş bir alana hitap etmektedir (Köklü, 2009; Bazin, 1995). Kütüphane ise fikrîsel ve ilmi eserleri biriktiren doğal depo biçiminde tasvirlerir. Kütüphane koleksiyonlarında asli kaynaklarla beraber tali kaynaklar ismi verilen dokümanlar daha fazla alan kaplamaktadır. Vleeschauwer (1973) ,kütüphanelerin sergi ya da açık mekânlarda yalnızca 'kitaplar ile el yazmalarından ibaret olmadığını dünya, mekanik ve kimyasal aygıtlar ile makineler, metal paralar vb. farklı ekipmanlarda sunduğunu ve kütüphanenin pek çok hususta müzeye benzeyen bir görünüş üstlendiğini ifade etmektedir. Bu tarz özel koleksiyonlar, bir bakıma kütüphanelerin arşivi olma özelliğine sahiptir. Örneğin, 2020 yılında halkın kullanımına açılan Cumhurbaşkanlığı Millet Kütüphanesi, Türkiye'de en dikkat çeken hafıza mekânlarının başında yer alıyor. Söz konusu bu mekânda belli dönemlerde düzenlenen seminerler, sergiler, etkinlikler ve sahip olduğu özel koleksiyonlarla bir kütüphane olmanın ötesine geçiyor. Kütüphanede; 4 milyon basılı eserin olması, 120 milyonun üzerinde elektronik yayın ile 550 bin e-kitap ve nadir eserin bulunması, kütüphanelerin kültürü koruma noktasında önemli bir yerinin olduğunu net bir şekilde gösteriyor.

Bu çerçevede müze, arşiv ya da kütüphanelerin ayrıcalığı, toplumların *hafıza kültürü* ile doğrudan bağlantılı olmalarından gelmektedir. Bu kurumların temel gayesi, kültürel dokümanların muhafaza edilmesi ve dosyalarının erişimi yönüyle 'toplumsal bilinci' bir sonraki nesillere iletmektir. Ayrıca geçmişin anlatımını gerçeğe en yakın şekilde kazandırmak ve kültürel sürekliliği teminat altına almaktır.

4. Toplumsal Hafızanın Mekânsal Kodları: Anıtlar ve Tarihi Mekânlar

Mekân, toplumsal ve kültürel hafızanın aktarıcısı ve sürekli olmasını sağlayan veya tahavvül edilmesine dayanak hazırlayan yapılar bütünüdür. Sokaklar, merdivenler, binalar gibi her yapı içinde bulunduğu topluma ilişkin izler taşır ve kültürel mirasın aktarılmasında aracılık eder. Mevzubahis edilen bu yapılar, mekânın sosyal bir karakterinin olduğunu göstermektedir. Nitekim mekânın olmadığı bir yerde toplum, kendi kimliğini oluşturamayabilir veya sahip olduğu kültürü devam ettirebilecek bir zeminden yoksun kalabilir. Örneğin; anıt, müze, arşiv, tarihi alanlar gibi mekânlar, toplumun kültürel yapısının gelişmesinde ya da kalıcı olmasında kritik bir görev üstlenir. Sözüünü ettiğimiz mekânlar aynı zamandan topluma ait anıların ve geçmişin ambarıdır (Tayanç, 2023). Kültürel simgeleri, sembollerin ve imgelerin deposu olarak işlev görmektedir. Estetikten uzak, metruk, kullanışsız ve düzensiz mekânlar bile geçmişe dair izleri/yaşanmışlıkları üzerinde taşımaktadır (Tayanç ve Yeniçirak; 2022). Toplumsal ilişkilerin inşa edilmesinde, toplumsal hafızanın korunmasında ve sonraki kuşaklara aktarılmasında bu mekânların da etkili olduğu tecrübe edilmiştir.

Bu yüzden tarih boyunca toplumlar, geçmişlerini anlamlandırmak ve gelecek kuşaklara aktarmak amacıyla anıtlar ve tarihi mekânlar inşa etmişlerdir. Bu yapılar, yalnızca estetik veya mimari unsurlar barındırmakla kalmaz, aynı zamanda kolektif hafızanın taşıyıcısı ve şekillendiricisi olarak işlev görür. Anıtlar, belirli bir dönemin politik, sosyal ve kültürel dinamiklerini yansıtırken, mekânlar ise bireylerin ve toplulukların kimlik inşasında önemli bir rol oynar. Toplumsal hafıza, yaşanan olayların ve tecrübelerin mekânda kodlanmasıyla korunur ve yeniden üretilir. Ancak, zaman içinde meydana gelen savaşlar, doğal afetler ve insan eliyle gerçekleştirilen müdahaleler, bu hafızanın dönüşmesine ya da tamamen silinmesine neden olabilir. Dolayısıyla, anıtlar ve tarihi mekânlar, toplumsal belleğin mekânsal izdüşümleri olarak geçmişin izlerini bugüne taşırken, aynı zamanda kimlik ve aidiyet duygusunu pekiştiren yapılar olarak varlıklarını sürdürmektedir.

Bu yönüyle mekan olgusuna baktığımızda mekânın, fiziksel varlığı meydana getiren somut bileşenleri barındırdığı anlaşılmaktadır. Kültürel izdüşümleri vasıtasıyla bir arakesitte yer alarak zaman içinde dönüşen an'ları gözler önüne sererek bir kuşak kütüğü olma niteliğini taşır. Bu sayede insanlar yaşanmış ve yaşanmakta olan izler arasındaki uyumları, benzerlik ve karşıtlıkları, kültürel inşa sürecinin simgesel karşılıklarını, etkileşim halinde bulunduğu mekânlar aracılığıyla anlama ve anlatma şansına

sahip olurlar. Bir kuşak kimliğine örtünen mekân, zamanla dönüşen sosyolojik anlar bağına devamlı yeni tutarak belgeler ve bu belgelerin tebliğleri de toplumsal hafızadaki yerini alarak, zamanın değişen şartlarına karşı varlığını koruyarak kültürel bir değişken durumuna gelir (Durukan ve Öztürk 2021:32). Bu da “toplumun kendi mekânının bir ürünü ve mekânın da toplumsal bir ürün” (Lefebvre, 1991) olduğunu göstermektedir. Mekânın hafızanın yer betimi olduğunu belirten Işık ve arkadaşları (2020), tarih ile bugünün ortak paydalarının birleşiminden mekânın meydana geldiğini ifade etmiştir. Bu yönüyle mekân, duygusal ve bilişsel olayların, tecrübelerin, bulunulan ortam özelliklerinin birbirleriyle ilişkilendirilmesiyle bütünü temsil etmektedir. Sahip olduğu iç etken yardımıyla da toplum ile arasında bir bağ oluşmaktadır. Keleş (2021) bu mekânın bu yönüne vurgu yaparak mekân ve toplumsal hafızanın birbirini destekleyen iki kavram olduğu üzerinde durmuştur. Çünkü toplumların bütün fiilleri, tecrübeleri, uygulamaları içinde yer aldığı ve yaşadığı mekânda gerçekleşir. Mekânda kodlanan tüm bu yaşanmışlıklar, insanların karşılıklı oluşturduğu ilişkilerde ortaya çıkan manaya işaret etmektedir. Özetle sosyal yaşam, bütün devingileriyle malum bir zaman diliminde belli bir mekân üzerine kuruludur. İnsanlar bir mekânda var olur ve mekân vasıtasıyla devamlılığını sağlar. Bu sebeple mekânlar sosyal bağ göstermekte, muhafaza etmekte ve geleceğe devretmektedir.

Toplumsal hafıza, duygu ve anımsama arasında bir bağın oluşmasına aracılık eden mekân, toplumların kendini yeniden inşa etmesini sağlamaktadır. Bu sebeple hafızanın tekrardan gün yüzüne çıkması ve kendini tekrardan var edebilmesi için mekâna gereksinim vardır (Işık, 2020). Bu yüzden başta anıtlar olmak üzere tüm tarihi mekânlar, bu görevi üstlenen mekânların başında yer alır. Çünkü anıt ve tarihi mekânlar, toplumsal geçmişin hafıza depolarıdır. Bütün insanların sosyal, psikolojik, siyasi ve tarihsel bilgilerin yazıldığı, muhafaza edildiği ve anımsandığı totaliter bir gösterimlerdir. Anıt ve tarihi mekânlar vaktinde yaşanan her biçim olguya, sosyal olaya yâda toplumsal hafızaya hizmet ederler. Bu nedenle anıt ve tarihi mekânlar sosyal bağlantıları kapsayan ve muhafaza ederek koruyan yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle anıtların “hafızanın koltuk değnekleri ve unutuşa karşı verilen savaşta yardımcı kuvvet” olduğunu ifade eden Ricoeur (2012:60), anıtların politik olanın şahsi amaçları, gayeleri ve fiilleri için birer nesne olarak var ettiği sınır işaretleri olduğunu belirtir. Tüm bunların yanında anıtların, bulunduğu konumu tasvir etme, kültürler arası pekiştirme unsuru olma, bireye ve topluma kimlik kazandırma gibi görevleri de vardır. Anıtların, insanların birlik duygularını da takviye etmekte etken bir varlık olduğuna dikkat çeken Tekiner (2010:17), anıtların kurulduğu döneme devamlılık sağlamak amacıyla tasarlandığını, bir sonraki nesillere seçili bilgiyi taşımak ve kültürel mirasın aktarıcısı olduğunu, bir taraftan da toplumların ortak güç ve hafızalarını imgeleştirme isteğini yerine getirdiğini ifade etmiştir.

Tüm bunlardan hareketle anıtların ve tarihi mekânların, toplumsal hafızanın mekânsal kodları olarak geçmişin izlerini günümüze taşıyan, kimlik ve aidiyet duygusunu pekiştiren önemli yapılar olduğunu söylemek mümkündür. Toplumların kültürel ve tarihsel birikimlerini barındıran bu mekânlar, bireylerin ve toplulukların ortak hafızasını koruyarak, nesiller arasında bir köprü işlevi görmektedir. Mekânın, toplumsal olaylarla şekillenerek anlam kazandığı gerçeği, anıt ve tarihi mekânların yalnızca fiziksel yapılar olmadığını, aynı zamanda kolektif hafızanın taşıyıcısı olduğunu göstermektedir. Ancak savaşlar, doğal afetler ve insan eliyle yapılan müdahaleler, politik ve ideolojik gelişmeler, bu hafızanın dönüşmesine veya yok olmasına neden olabilmektedir. Bu nedenle, anıtların ve tarihi mekânların korunması, sadece geçmişin izlerini muhafaza etmek değil, aynı zamanda toplumsal kimliğin sürekliliğini sağlamak adına da büyük bir önem taşımaktadır.

Sonuç ve Tartışma

Kültürel miras hem somut hem de soyut unsurlarıyla, bireylerin, toplumların ve mekânların hafızasıyla sürekli etkileşim hâlinindedir. Bu etkileşimin sürdürülebilir kılınması, kültürel mirasın korunması ve aktarılmasını sağlarken, toplumsal hafızanın diri tutulmasına da katkıda bulunmaktadır. Bir müze, bir ritüel ya da tarihî bir mekân, bu mirasın taşıyıcıları olarak kolektif belleğin inşasında belirleyici bir rol oynamaktadır. Kültürel mirasın bireyler ve mekânlar üzerindeki etkisi, toplumsal hafızanın devamlılığını şekillendiren temel unsurlardan biri olmuş, bu mirasın muhafazası ise toplumların kimliklerini ve geçmişle bağlarını korumalarına olanak tanımıştır.

Ancak, küreselleşme ve hızlı toplumsal dönüşüm süreçleri, kültürel miras üzerinde önemli baskılar yaratmaktadır. 21. yüzyılda yaşanan sosyo-politik değişimler, ekonomik dönüşümler ve doğal afetler, hem somut hem de soyut kültürel mirasın korunmasını zorlaştırmakta, hatta kimi durumlarda onun yok olmasına neden olmaktadır. Türkiye özelinde incelendiğinde, depremler, darbeler, pandemi

ve dış göç gibi toplumsal kırılmaların, mekânsal hafızaya ve kültürel mirasa ciddi etkileri olduğu görülmektedir. Örneğin, Diyarbakır'ın Sur ilçesinin tarihî dokusunun tahrip edilmesi veya Ilısu Barajı'nın sular altında bıraktığı Hasankeyf'in kültürel kimliğinin dönüşmesi, mekân ve bellek arasındaki güçlü ilişkinin nasıl zarar görebileceğine dair somut örneklerdir. Benzer şekilde, değişen mekân isimleri de toplumsal dönüşüm süreçlerinin hafıza üzerindeki izlerini taşımaktadır.

Bu noktada, kültürel mirasın korunması için mekânsal yapıların önemi daha da belirginleşmektedir. Toplumsal hafızanın aktarımında müzeler, anıtlar, arşivler ve tarihî mekânlar kritik bir rol üstlenmektedir. Tarihsel dönüşümler içinde varlığını sürdüren bu yapılar, toplumların geçmişlerini anlatmada ve kolektif belleğin kuşaklar arasında aktarılmasında birer aracı konumundadır. Bu bağlamda, kültürel mirasın korunmasına yönelik politikaların geliştirilmesi, mekânsal hafızanın sürdürülebilirliğini sağlamak açısından hayati önem taşımaktadır.

Sonuç olarak, toplumsal hafıza ve kültürel miras arasındaki ilişki dinamik ve sürekli bir etkileşim içindedir. Kültürel mirasın korunması, sadece geçmişi muhafaza etmek değil, aynı zamanda kimlik inşasını güçlendirmek ve kolektif belleği gelecek kuşaklara aktarmak anlamına gelmektedir. Bu nedenle, kültürel mirasın ve hafıza mekânlarının korunmasına yönelik bilinçli politikalar geliştirilmesi, toplumların geçmişle bağlarını korumasını sağlayacak ve tarihsel sürekliliğin devamlılığını güvence altına alacaktır.

Kaynakça

- Ahunbay, Z. (2019). *Kültür mirasını koruma ilke ve teknikleri*. Yem Yayınevi.
- Akyıldız, N. A. (2023). Somut olmayan kültürel mirasın aktarım ve gösterim mekânı olarak Necmi İge Konağı. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 11(36), 58-81.
- Alikılıç, D., & Sağlam, M. (2023). Kent arşivleri: Erzurum şehir arşivi örneği. *Education and Technology in Information Science*, 1(1), 28-35.
- Alparslan, Ö. (2015). *Kültürel mirasın korunması ve sergilenmesi: Kaman Kalehöyük Arkeoloji Müzesi örneği* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Atılım Üniversitesi, Ankara.
- Aslan, Z. & Ardemagni, M. (2006). *Introducing young people to the protection of heritage sites and historic cites*. ICCROM. <http://www.iccrom.org>
- Aytaç, Ö. (2013). Kent mekânları ve kimlik/farklılık sorunu. *İdeal Kent Dergisi*, 9, 138-169.
- Bazin, R. P. (1995). Arşiv sergileri ve tanıtım: Arşivcilikte mesleki derneklerin rolü. In A. O. İcimsoy (Çev.), *Arşivcilik konferansları I* (ss. 26-36). Librairie de Péra.
- Connerton, P. (2014). *Toplamlar nasıl anımsar?* (A. Şenel, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Çeviker, L. (2009). *Şiddet ve toplumsal hafıza*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Dalkılıç, N. (2007). *Midyat: Kültürel zenginliğin korunması*. ÇEKÜL Vakfı Yayınları.
- Durukan, A., & Öztürk, B. Ö. (2021). Mekân ve kültürel demans. *İdil*, 77, 31-39.
- Ertuğrul, A. (2024). *Toplumsal hafıza ve finansal yatırım kararlarında çerçeveleme yanlılığı ilişkisi* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Halbwachs, M. (2018). *Kolektif hafıza* (B. Barış, Çev.). Heretik Yayınları.
- Hannerz, U. (1987). The world in creolisation. *Journal of the International African Institute*, 57(4), 546-559.
- Haşiloğlu, M. F., & İzer, A. (2021). Müzesini düşleyen arşiv: Grafist arşivi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(1), 327-342.
- Le Goff, J. (1992). *Tarih ve hafıza*. Columbia Üniversitesi Yayınları.
- Güner, E. (2015). *Kent kimliği ilişkisi bağlamında kent mobilyaları: Sultanahmet Meydanı örneği* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Arel Üniversitesi, İstanbul.
- Işık, M., Buluş, B., & Korkmaz, Ü. (2020). Toplumsal belleğin inşasında iletişim mekânları: Etimesgut'a tarihsel bir yolculuk. *Turkish Culture and Art*, 498.

- Keleş, N. (2021). *Hafıza-anıt ilişkisi bağlamında katledilen Avrupalı Yahudiler Anıtı* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Kılınçarslan, R. Ö. (2007). *Günümüz sanatında zaman ve bellek kavramlarının görsel açılımları* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Kopuz, S., & Cengiz, E. (2013). Müze kütüphaneleri ve Ödemiş Yıldız Kent Arşivi ve Müzesi Kütüphanesi. *Türk Kütüphaneciliği*, 27(3), 515-525.
- Köklü, E. (2009). *Müze, arşiv, kütüphane malzemesi ile kataloglama ilişkisi* [Yayınlanmamış doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Lefebvre, H. (1991). *The production of space* (D. Nicholson-Smith, Çev.). Blackwell.
- Nora, P. (2006). *Hafıza mekânları* (M. E. Özcan, Çev.). Dost Yayınevi.
- Öncü, A., & Weyland, P. (2016). *Mekân, kültür, iktidar: Küreselleşen kentlerde yeni kimlikler*. İletişim Yayınları.
- Öney, T. (2024). *Toplumsal hafızada Bursa'da vakıf kültürü* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Bursa Teknik Üniversitesi.
- Özgürel, G. (2018). Kültürel mirasa bir bakış: Marmaris örneği. *International Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 5(31), 4894-4906.
- Ricoeur, P. (2012). *Hafıza, tarih, unutuş* (M. E. Özcan, Çev.). Metis Yayınları.
- Samancı, M. (2018). Kültürel mirasın korunmasında web arşivleme ve ulusal kütüphane uygulamaları. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi].
- Schwartz, B. (2000). Self-determination: The tyranny of freedom. *American Psychologist*, 55, 79-88.
- Silverman, H., & Ruggles, D. F. (2007). *Cultural heritage and human rights*. Springer.
- Tayanç, M. (2021). *Kent imgesi ve kentli kimliği*. DBY Yayınları.
- Tayanç, M. (2022). Mekân ve pandemi: Değişen roller ve dönüşen evin halleri. *Habitus Toplumbilim Dergisi*, 3, 71-96.
- Tayanç, M., & Yeniçirak, H. (2022). Museums as spaces carrying social memory. *MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(25), 11-19.
- Tayanç, M. (2023). Kırsal alanlardaki mekânların sosyal, kültürel ve dini işlevi (Siirt ve Batman köyleri örneği). *Marifetname*, 10(1), 225-252.
- Tekiner, Ü. A. (2010). *Atatürk heykelleri: Kült, estetik, siyaset*. İletişim Yayınları.
- Uslu, A. (2016). *Kültürel mirasın üç boyutlu modellenmesi ve web ortamında sunulması* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Afyon Kocatepe Üniversitesi.
- Vleeschauwer, H. J. (1963). Distinction Between Libraries, Museums and Archives, *Mousaion*, No: 70, Pretoria.
- Ünal, Z. G. (2014). *Kültürel mirasın korunması*. İstanbul Valiliği, İstanbul Proje Koordinasyon Birimi (İPKB).
- Yıldız, A. B. (2022). Dijital oyunlarda toplumsal hafıza inşasının göstergebilimsel analizi. *Selçuk İletişim*, 15(2), 767-800.
- Yılmaz, S. (2022). *Ahmed-i Hani Türbesi etrafında oluşan halk inançlarının toplumsal hafıza açısından değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.